

Biografia, recerca i credibilitat: implicacions socials del rol probatori del testimoniatge biogràfic

Juan M. García Jorba
Departament de Sociologia i Anàlisi
de les Organitzacions
Universitat de Barcelona

L'exercici de les ciències socials és una activitat compromesa. L'anàlisi de la realitat social, estructuralment complexa, exigeix un posicionament per part de l'investigador que, especialment quan s'aborden temàtiques categoritzades com a conflictives, el pot instaurar al bell mig de la polèmica. Aquest és el cas de bona part dels sociòlegs i antropòlegs que s'han dedicat a l'anàlisi dels nous moviments religiosos. Les crítiques de què han estat objecte tendeixen a emfasitzar el vincle entre els valors de l'investigador i el recurs a uns mètodes que en faciliten el desenvolupament. Al darrere d'aquesta estratègia qüestionadora, encetada pel sociòleg nord-americà Irving Horowitz, rau una subtil instrumentalització de la reflexió epistemològica amb finalitats polítiques definides.

The exercise of the social sciences is a committed activity. The analysis of social reality, structurally complex, demands a positioning on the part of the investigator that, especially in approaching subjects categorized as conflictive, can plant him solidly in the middle of a polemic. This is the case with many sociologists and anthropologists who have devoted themselves to the analysis of new religious movements. The criticisms of which they have been the object tend to emphasize the link between the values of the researcher and the recourse to methods that tend to support them. Behind this strategy of questioning, led by the North American sociologist Irving Horowitz, lies a subtle instrumentalization of epistemological reflection for given political ends.

Els éssers humans coexisteixen en un món d'incerteses. William Shakespeare, en el seu *Enric IV*, parla del saber en termes de l'ala que ens permet volar fins al cel. El cel del coneixement, però, pot evidenciar condició ombrívola. Els contrallums i les opacitats extravien els ícars més agosarats. I tot ícar, tard o d'hora, aconsegueix amb el seu destí d'aterrar, o —en les versions més crues— d'amarar. El retorn del vol de coneixement té un punt prometeic. Qui ha obtingut el foc de l'enteneïment és propens a oferir-lo al seu proïsme. Ara bé, val a dir que no sempre els transmissors de sabers són rebuts amb l'actitud receptiva que tal vegada mereix la seva gesta. És el cas de la Laura.

Mirades escèptiques i iròniques envolten la relatora. Malgrat el generós acompanyament de vi de la terra i les excel·lències del tiberi, el reduït auditori no es mostra inclinat a creure la Laura. Això de conèixer algú que hagi tingut contactes amb naus extraterrestres fa de mal acceptar. "Vols dir que no et vas confondre? Vols dir que no vas veure una autopista a la llunyania, o tal vegada et vas mal fixar i no eren més que les llums d'una discoteca?". El comentari de la Rosa Maria incorpora un to descregut i mordaç que la Laura detecta, i s'ofèn. "Però tu de què vas, eh? Ja t'ho dic jo, el que era. Un ovni immens, immens. Jo; no un amic, ni un amic d'un amic d'un conegut; ho vaig veure jo. Jo, saps? Jo, amb aquests ulls, i tan clarament com us estic veient ara." Amb independència de quin sigui el referent, converses d'aquesta mena sovintegen en la quotidianitat de moltes persones. El recurs a l'experiència individual constitueix un element freqüent, de forma explícita o implícita, en el procés de construir argumentacions, i fins i tot de procurar-los un fonament demostratiu. Es tracta d'un recurs, però, que presenta un vessant paradoxal. L'origen de la seva força és, al mateix temps, el seu taló d'Aquil·leu: l'arrelament subjectiu de la percepció.

El carisma és una qualitat atribuïda a determinades persones que té com a efecte incrementar en la pràctica la concessió de vàlua intrínseca a allò que aquestes fan o expressen. Qui té carisma transmet versemblança a allò que diu. De forma

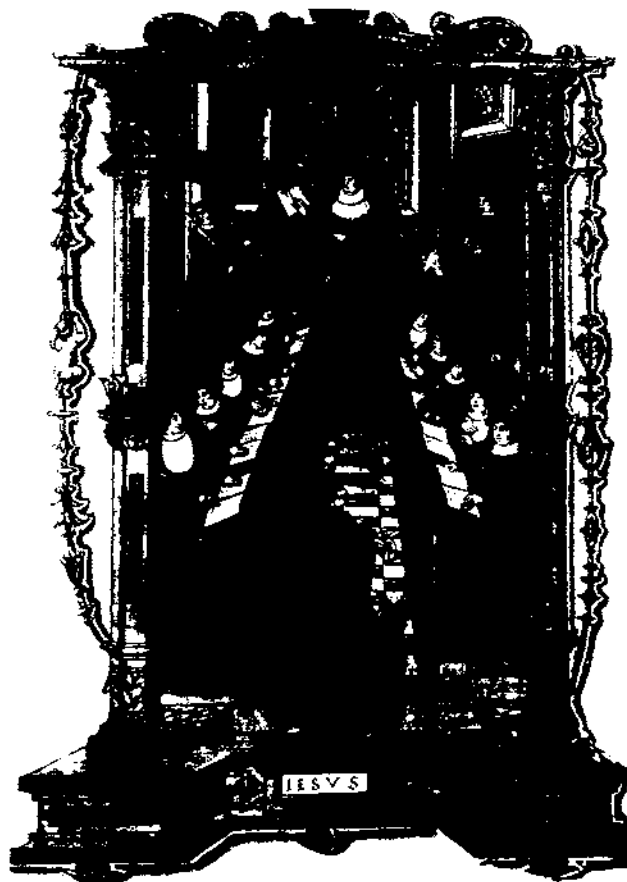
En molts casos, l'experiència personal sobre la qual es construeixen opinions pròpies ha hagut de sortejar els diversos sistemes que les societats han anat creant per tal de marcar les normes de comportament. Reunió de professors de la Sorbona, miniatura del segle XVI.

anàloga, els seus pronunciaments s'exerceixen des de l'autoritat moral que se li ha conferit en el si d'un determinat àmbit social. La disposició de carisma —encara més si aquest és personal i no de càrrec— neutralitza l'inconvenient que pot representar la subjectivitat a l'hora d'afrontar el repte de persuadir un auditori. Val a dir, però, que no tothom és beneficiari d'aquest tret. En conseqüència, les argumentacions cimentades sobre la pròpia experiència poden tenir efectes contraproductius en el marc d'actuacions orientades al convenciment del proïsme. La fragilitat epistemològica de la subjectivitat pot posar-se en evidència en aquests casos.

"Estimada senyora, l'experiència personal no demostra res." En aquests termes va contestar per ràdio un filòsof a una oient que afirmava l'existència d'espectres pel fet d'haver tingut contactes psíquics i físics amb tan singulars entitats. Es tracta, no cal negar-ho, d'una afirmació contundent. Tot i això, és susceptible de matisació. Si hom procedeix a contextualitzar els usos de l'experiència personal, i en funció d'aquesta activitat analitza les pautes que regeixen la permeabilitat als continguts del missatge, tal vegada es trobi que l'experiència personal sí demostra alguna cosa. Per exemple, com d'útil pot arribar a ser en els jocs, seriosos jocs, del poder.

Com t'ho podria dir?

La transmissió de coneixements, continguts al marge, és un exercici de comunicació. Com a tal, el seu èxit resta sotmès a les condicions que gestionen l'optimització de la seva emissió i recepció. Arribat el cas, pot esdevenir irrellevant el grau d'exactitud d'allò que hom vol donar a conèixer. La dimensió social present en el procés comunicatiu és prou influent com per convertir en inviable l'acceptació del missatge. L'existència de condicionants, però, és una arma de doble fil. Si bé té un efecte limitador, el seu coneixement propicia la identificació de recursos eficients en el marc de dinàmiques informatives i persuasives. És per aquest motiu que, tant des de la psicologia social com des dels estudis de comunicació, s'han

encetat des de la segona meitat del segle XX línies de recerca orientades a l'anàlisi dels factors que intervenen en la permeabilitat d'un auditori als missatges emesos. Molts d'aquests estudis tenen un potencial d'aplicació pràctica atès que incideixen sobre les característiques dels processos de persuasió, és a dir, en l'intent deliberat d'una persona o bàndol d'influir en les actituds o conductes d'altres, amb la intenció d'assolir alguna finalitat preestablerta (Vander Zanden 1990:222).¹

1. La diversitat d'estratègies definitòries d'actitud és prou considerable com perquè De Montmollin opti per oferir una definició autoreferencial, en el sentit d'afirmar que "les actituds són allò a què es refereixen les recerques experimentals vers el canvi d'actitud" (1988:118). Aquesta estratègia, que recorda extremament la definició d'intel·ligència que dona Stephen J. Gouldner a Guy Sorman (1991:22), s'orienta a emfasitzar la complexitat de la qüestió que es vol elucidar en el receptor. Però la delimitació formal difereix del reconeixement dels factors crítics que permeten construir l'objecte d'estudi. En aquest sentit, Vander Zanden, quan parla de "tendència o predisposició adquirida i relativament duradora a avaluar d'una determinada manera una persona, un esdeveniment o una circumstància i a actuar en consonància amb aquesta avaluació" (1990:199), presenta l'avantatge d'incorporar els elements que delimiten l'objecte: disposició interna, estabilitat, naturalesa adquirida i incorporació del poder evocador de l'objecte al qual es dirigeix —extrem que incorpora tant els afectes, com els judicis, tant les intencions d'acció, com les conductes—.

Per propiciar una més gran recepció dels missatges i de la comunicació, cal que es donin condicions com la confiabilitat, l'empatia o la simpatia entre l'emissor del missatge i el receptor. Antropòloga fent treball de camp.

En síntesi, es pot afirmar que *credibilitat* i *atracció* són considerades les dues variables fonamentals a l'hora d'avaluar el potencial d'incidència de l'emissor en el marc dels processos comunicatius. Ara bé, cal plantejar-se quins factors propicien aquestes qualitats. Pel que fa a la credibilitat, sembla que *competència* i *confiabilitat* desenvolupen un paper clau. Aquelles persones a les quals es reconeix un grau elevat de coneixement o experiència amb relació a la temàtica de què es tracta solen incidir de forma positiva en el nivell d'acceptació del missatge, encara que el seu impacte depengui, en darrera instància, del perfil del receptor. Així, tal com assenyala el psicòleg Álvaro Rodríguez Carballeira, la influència de la competència és directament proporcional al grau d'incertesa del receptor vers la qüestió que es tracta i al de la seva motivació vers la temàtica considerada (1992:14). En aquest punt, la presentació del jo de l'emissor adquireix rellevància. El portador del missatge ha de destacar aquells elements que evidencien la seva autoritat a l'hora de pronunciar-se sobre la qüestió considerada.

La confiabilitat, per la seva banda, també es vincula amb el seu reconeixement per part de la persona a la qual es pretén persuadir. L'emissor ha de ser sincer i, com en el cas de la dona del cèsar, esforçar-se per tal de posar en evidència aquesta condició.² Tot i això, qualsevol iniciativa d'aquest depèn del fet que el receptor identifiqui o admeti aquesta qualitat. El potencial d'influx de la confiabilitat rau a facilitar la permeabilitat de qui atén al missatge que se li envia. Si la font és vista com a sincera i desinteressada, neutral, l'efecte produït és l'augment de la receptivitat vers

el missatge.³ Tot el contrari s'esdevé quan el receptor percep una relació accentuada entre interessos i contingut en l'emissor. Aleshores, és possible que se susciti un fenomen de reactança per part de l'auditor.⁴ Tot i això, es tracta d'una correlació susceptible de matisació quan la motivació i el posicionament del receptor són molt marcats, atès que aleshores es pot produir un fenomen d'obertura a la convergència confirmatòria.

La importància de l'atracció rau en el seu potencial per permeabilitzar el receptor vers les propostes de l'emissor mitjançant l'establiment de vincles de natura afectiva. *Similitud*, *simpatia* i *familiaritat* són tres factors propiciatoris de l'emergència d'una dinàmica empàtica entre els extrems del procés comunicatiu. Tots ells tendeixen a estimular un procés d'identificació amb la font. La seva vehiculació inclou des de l'aparença física al registre lingüístic emprat (Rodríguez Carballeira 1992:15-16). Mitjançant aquests recursos es procura obtenir una disposició favorable vers la font que pot estendre's al missatge. El seu impacte, però, es veu limitat en funció de la importància que l'auditor concedeixi a la qüestió, del grau d'arrelament i fermesa de les seves conviccions (De Montmollin 1988:129) i del pas del temps.⁵

Aquesta somera revisió dels factors que incideixen en l'acceptació del missatge en funció, específicament, de l'emissor, posen de manifest la quantitat d'elements que hom ha de controlar per gestionar amb un mínim d'èxit l'accés eficaç al seu auditori. Tot i això, mai no és excessiu de procedir a una jerarquitització de factors, ja sigui amb finalitat de disseny pràctic, ja sigui per tal de

posicionar-se teòricament. En aquesta línia, i sense subestimar el paper de la confiabilitat, Vander Zanden assenyala que "els estudis vinculats amb la credibilitat del comunicador suggereixen que la seva perícia o idoneïtat percebuda fa que incrementi, molt més que no la seva sinceritat, l'influx persuasiu del seu missatge" (1990:224).⁶ És un plantejament d'allò més raonable, i fins i tot frueix de la seva fàcil articulació amb el sentit comú o coneixement ordinari. Però, malgrat tot, no sempre és així. El paper dels científics socials en l'àmbit de l'estudi dels nous moviments religiosos és un cas paradigmàtic.

Gent de poc fiar

L'any 1993, va tenir lloc a Barcelona el II Congrés Internacional Grups Totalitaris i Sectarisme, amb una nodrida participació multidisciplinària. Expectant davant l'inici de les ponències, sentia dues dones darrere meu que examinaven els continguts del programa del dia. Sobtadament, una d'elles va exclamar en veu alta: "Un antropòleg! Per favor, com és possible que portin un antropòleg aquí? Si tots els antropòlegs són líders de sectes!". Al marge del grau de precisió del seu comentari, val a dir que aquest és il·lustratiu d'una percepció crítica que no té res d'anecdòtic. Exemplifica una percepció negativa referent al rol desenvolupat pels científics socials en el marc de la controvèrsia a l'entorn dels nous moviments religiosos. És una perspectiva que, lluny de circumscriure's a l'àmbit del comentari esporàdic, ha acabat per suscitar un intens debat acadèmic, l'extensió temporal del qual supera de llarg, a hores d'ara, les dues dècades. Els efectes en termes de credibilitat professional d'aquesta visió negativa no s'han de menystenir. Les seves causes, encara menys, car apunten a un punt de convergència entre l'epistemologia, la metodologia, la competència professional i la política.

L'origen d'aquesta polèmica s'arrela en la singularitat epistemològica de les ciències socials, en especial pel que fa al cas de la gestió dels valors en el marc del coneixement referent a la realitat social i, en íntima associació amb aquest, la qües-

tió referent a l'objectivitat allà on l'actor de la recerca forma part de la mateixa realitat que estudia.⁷ La conseqüència immediata de l'existència

---

2. En el marc de la producció interpersonal de missatges no tot es concentra en l'àmbit del llenguatge. Recursos com ara la dicció ràpida (Vander Zanden 1990:224) o centrar la mirada en els ulls de l'interlocutor (Rodríguez Carballeira 1992:14), tenen l'efecte d'incrementar l'impacte persuasiu, atès que solen ser interpretats com a indicadors de confiabilitat. Estudis clàssics sobre els efectes de la comunicació no verbal poden trobar-se en les obres d'Edward T. Hall (1959) i Mark L. Knapp (1982).

3. El factor *testimoni ocult* també té el seu paper en l'increment de la confiabilitat. L'impacte del missatge incrementa si el receptor està convençut que l'emissor ignora la seva presència, com ja va posar de manifest la recerca realitzada per E. Walster i Leon Festinger a principis dels anys seixanta del segle passat (G. de Montmollin 1988:127).

4. Per *reactança* s'entén aquell estat motivacional orientat a afirmar alternatives d'acció en resposta a influències percebudes com a limitadores per part de l'individu (Vander Zanden 1990:218-219).

5. L'efecte dorment exemplifica les limitacions del paper de l'emissor respecte del destinatari, i apunta a una relativa autonomia comunicativa del missatge. Consisteix en una recuperació dels continguts emesos una vegada el pas del temps els ha desvinculat de les qualitats atribuïdes a l'emissor.

6. El motiu per explicar aquesta diferent desigualtat rauria en una diferència d'èmfasi, que dependria dels objectius de l'emissor en el marc del procés persuasiu: convèncer o mobilitzar. Si el que hom pretén és una interiorització de continguts, la conclusió de Vander Zanden sembla adient; però si el que es vol és incidir en la dimensió emocional associada a les motivacions, el paper de la confiabilitat adquiriria un major protagonisme. L'any 1981, Richard E. Petty i John T. Cacioppo van encunyar els conceptes de *ruta central* i *ruta perifèrica* en el seu estudi *Attitudes and Persuasion: Classic and Contemporary Approaches*. Mitjançant aquestes denominacions es fa referència a dues estratègies de persuasió orientades a l'activació d'elements diferents en el receptor. La primera procura aconseguir el canvi actitudinal tot emfasitzant els aspectes lògics i racionals de la proposta. Estimula la participació de la persona en la comprensió i retenció del missatge. Per la seva banda, l'estratègia de ruta perifèrica procura l'acceptació dels continguts tramesos mitjançant aspectes associats d'ordre afectiu o formal. Els canvis induïts per la ruta central són més permanents i faciliten la predicció conductual. (Rodríguez Carballeira 1992:11-12; J. W. Vander Zanden 1990:229).

7. Una excel·lent sistematització de les aportacions més significades es troba al llibre d'Emilio Lamo (1975).

El treball de camp ha propiciat, de vegades, percepcions negatives del paper de les ciències socials, especialment en aspectes com la neutralitat de l'antropòleg i els seus judicis; la causa cal cercar-la en el fet que aquell propicia la confluència de raons professionals amb interessos d'altre ordre com poden ser els de caire polític.

d'aquests trets és il·lustrada per Salvador Giner quan destaca que "qualsevol activitat d'escrutini i interpretació d'assumptes humans que comporti judicis morals implícits o explícits és vulnerable al dany i l'estrall ideològic" (1991:238). La convivència en aquesta frontera entre ciència i ideologia contribueix a explicar els esforços generats des de la sociologia i l'antropologia a l'hora de controlar qualsevol desviació en aquest sentit. Les qüestions de la neutralitat valorativa, del paper que fan les conviccions teòriques, de la pertinença dels enfocaments aplicats, o de la utilització correcta de la producció científica, adquireixen rellevància quan es procedeix a l'abordatge de temàtiques que giren sobre el poder i els anomenats *problemes socials*.⁸ La inquietud deontològica i metodològica dels científics socials amb relació a l'exercici de la seva activitat es veu incrementada sota condicions establertes en el marc de dinàmiques de conflicte i controvèrsia entre faccions. La convergència d'aquests dos factors cristal·litza en la reflexió al voltant de les possibilitats i limitacions de la pràctica de la recerca social. L'estudi del sectarisme contemporani constitueix un d'aquests àmbits de confluència en els quals la vulnerabilitat a l'impacte ideològic es manifesta amb més gran claredat.⁹

Històricament, però, l'origen del debat s'articula a l'entorn del sociòleg Irving Louis Horowitz, que publica l'any 1978 el seu llibre *Science, Sin, and Scholarship*, que va esdevenir un referent en el procés de revitalitzar el debat a l'entorn de l'ètica de la recerca (Horowitz 1983c:161). Cinc anys després, Roger O'Toole, editor de *Sociological Analysis*, hi dedica un número especial de la re-

vista aprofitant el creixent impacte de les qüestions plantejades per l'autor nord-americà. El que és significatiu del cas és que el seu discurs, que acaba per transcendir l'esfera de l'ètica individual per incidir en l'avaluació de la pertinença dels enfocaments teòrics i els procediments metodològics, s'articula a l'entorn de l'Església de la Unificació, grup religiós de perfil controvertit i de formació recent (1954). El caràcter d'aquest referent del seu pensament té com a efecte ampliar la preocupació pel mode de tractament científic de la totalitat de grups religiosos minoritaris.

Horowitz parteix de la premissa de la indissociabilitat de ciència i ètica (1978, 1983a, 1983b, 1983c). Estima que una de les obligacions fonamentals del científic consisteix a prestar l'atenció deguda als marcs de transmissió del coneixement. Si aquests estan organitzats i finançats per grups sospitosos de sostenir una ideologia totalitària, el científic responsable ha d'evitar participar-hi, atès que la seva intervenció pot ser objecte d'instrumentalització legitimadora per part d'aquest col·lectiu.¹⁰ La consideració d'aquest risc potencial deriva de la possibilitat que el sistema de valors i accions a legitimar estigui en oberta oposició al que és, segons afirma, específic de les ciències socials: el pluralisme democràtic occidental (Horowitz 1983a:182). El professional de la ciència ha d'implicar-se activament en la defensa de la democràcia i el pluralisme. "La traïsson dels intel·lectuals té els seus límits" (1978:279), car, en cas contrari, "poca capacitat li resta a la ciència per erigir-se en instrument d'alliberament si accepta el finançament d'agències i patrocinadors autoritaris" (Horowitz 1978: 280).

L'èmfasi normativista d'Horowitz s'estén a l'àmbit de la pertinença d'allò que ha de ser estudiat i des de quina perspectiva ho ha de ser. Una vegada establerta la dificultat de discriminar la dimensió religiosa i política present en certs grups (1978:29), afirma que aquests han de ser analitzats des de la sociologia política (1983c:163) atès que el seu abordatge no pot amagar que "la lluita s'estableix [...] entre democràcia i totalitarisme, sota la disfressa de reconsiderar cultes, sectes i religions" (1983c:168). Discriminar el caràcter sectari o no d'un determinat grup li sembla irrelevant (1983c:162) i allunyat "dels límits del que constitueix un estudi sociològic seriós" (1983a:180). En el seu discurs, la serietat analítica és condició *sine qua non* per eludir el risc d'esdevenir "representant, portaveu, o apologeta, d'interessos particulars" (1983a:179), circumstància especialment probable quan hom entra en contacte amb grups que, per causa del seu perfil religiós i la seva recent formació, rebutgen ser investigats, excepte si s'obren a l'escrutini aliè amb la intenció d'instrumentalitzar l'investigador per tal d'assolir legitimació i reconeixement social (1983a:181). Les reflexions d'Horowitz respecte de la pertinença de l'abordatge científic seriós d'aquests col·lectius no es limiten als objectius — és a dir, a la construcció teòrica de l'objecte d'estudi—, sinó que també s'adrecen als mitjans. En aquest punt, estima imprescindible transcendir la "simple etnografia" (1983b:223). Suggereix que aquest mètode pot condicionar el desenvolupament d'una actitud crítica en propiciar la confusió de "l'empatia i l'equilibri amb la defensa del seu objecte d'estudi" (1983a:180).

Hom pot coincidir amb les idees d'Horowitz o discrepar-ne. El que no pot fer és ignorar la importància de la seva aportació. El que a finals dels setanta no era sinó una reflexió respecte de la pertinença de participar en certs cenacles intel·lectuals acaba per esdevenir un procés qüestionador de tota una manera d'entendre les ciències socials, i d'exercir-les. Un discurs on el fonament ètic s'estén profilàcticament a l'àmbit de la metodologia, i on aquesta profilaxi es justifica sobre la singularitat epistemològica d'una determinada línia d'accés al coneixement. Els efectes,

però, s'estenen encara més enllà. La participació judicial del peritatge d'alguns científics socials en causes on són implicats nous moviments religiosos, així com les seves intervencions en cercles mediàtics expressant les seves perspectives sobre la qüestió, atorga l'estímul suficient per a l'apropiació i l'expansió de les idees d'Horowitz més enllà de les fronteres disciplinàries, tot contribuint a generar una determinada representació social del científic social dedicat a l'estudi del sectarisme contemporani. Com assenyalen contundentment Bromley, Hadden i Hammond, els científics socials que són objecte d'aquest tipus de crítica arriben a patir un grau d'estigmatització semblant al que experimentaren els primers patòlegs de cadàvers (1987:210).

Apologetes del sectarisme. Aquesta denominació és recurrent en el si del moviment anticúltic per referir-se als acadèmics que, bé sigui per convicció i interès inconfessable, bé sigui per ingenuïtat manifesta, aporten lectures positives o justificadores de les actuacions de certs grups tinguts per religiosos (Beit-Hallamy 2001, Lalich 2001, Langone i Singer 1994). En contrast, és freqüent que els especialistes en salut mental s'incorporin a les files d'aquells que adopten una actitud crítica vers les pràctiques dels grups sectaris. Més enllà de la possible influència de certes lògiques de mercat, el posicionament majoritari de psicòlegs i

8. En aquest punt, cal tenir present que la definició mateixa de quins constitueixen els objectius últims de l'activitat intel·lectual que s'ha d'exercir pot suscitar permeabilitat davant la ideologització.

9. A tall d'exemple, es poden consultar les següents obres: R. Balch 1985, E. Barker 1983, 1992, J. Beckford 1983, D. Gordon 1987, I. de la Parte 1992-1993, P. Rodríguez 1995, S. Palmer 2001, T. Robbins 1988, 2001, J. Prat 1997, R. Wallis 1983, B. Wilson 1983, 1992, D. Bromley, J. Hadden, y P. Hammond 1987, J. Richardson, R. Balch, J. G. Melton 1993, T. Robbins, D. Anthony, T. Curtis 1973.

10. L'Església de la Unificació organitza regularment trobades d'intel·lectuals de renom. Des del seu posicionament valoratiu, Irving L. Horowitz considera que participar en aquests fòrums de debat té un efecte legitimador indesitjable, amb independència del fet que el científic hi intervingui ignorant o rebutjant aquesta possibilitat.

El fet de prestar una atenció important als marcs i als contextos en els quals es produeix la transmissió del coneixement ha generat, a partir dels treballs d'Horowitz, vius debats sobre les relacions entre ciència i ètica i, específicament, sobre el paper dels científics socials i la possible instrumentalització dels seus treballs en determinades condicions.

psiquiatres en la línia de la legitimació del model criminal-mèdic (Bromley i Shupe 1989, Prat 1997) respon a una estratègia d'abordatge de la qüestió marcadament contrastant a la que té lloc entre els científics socials.

Es poden adduir diferents raons per tal d'explicar les causes d'aquesta correspondència entre afiliació disciplinària i posicionament analític vers el sectarisme. Una de les més radicals és oferta per Rodney Stark i William Sims Bainbridge, els quals identifiquen una antireligiositat característica, probablement apresada, entre els professionals de la salut mental. Segons assenyalen, sobre el supòsit que "tota religió és malaltissa, dedueixen simplement que les religions infreqüents o desviades han de ser extraordinàriament malaltisses" (1985:421). Pot semblar un raonament agosarat per la celeritat amb la qual operen el trànsit deductiu i la simplicitat extrema dels elements emprats per construir-lo. Tot i això, ells mateixos identifiquen un altre biaix que s'articula entorn a qüestions d'ordre metodològic. Segons assenyalen, molts psiquiatres i psicòlegs, "convençuts de la veracitat de la tesi del control mental, han tractat antics membres de sectes i han trobat que evidenciaven problemes psicològics. La dificultat aquí és que únicament examinen membres que han deixat les sectes i han decidit que necessitaven teràpia" (1985:421). Semblaria, doncs, que la

mostra sobre la qual s'elabora el fonament empíric del discurs dels efectes nocius de l'adoctrinament sectari pot ser parcial. En aquesta direcció apunten recerques diverses. Stuart Wright (1984), per exemple, estudia 45 persones que abandonen grups conflictius com ISKCON, Nens de Déu, o l'Església de la Unificació per posar de manifest que l'absència d'assessorament en els processos d'abandonament de sectes mostra una correlació elevada amb l'absència de referències al rentat de cervell i el control mental, encara que sí admeten haver estat objecte de pressions. Per la seva banda, James R. Lewis (1986, 1989) corrobora empíricament i històrica la correlació entre la socialització antisectària i la radicalitat estereotipada mitjançant la qual donen testimoni de la seva experiència. Treballa amb 154 exmembres de grups conflictius, entre els quals destaquen ISKCON, la Missió de la Llum Divina, l'Església de la Unificació, i Cienciologia. Estructura la mostra entre aquells que no han rebut assessorament, aquells que el reben voluntàriament, i els que el reben per imposició després d'un procés d'extracció forçosa. Detecta una corba monòtona ascendent entre la intensitat de les crítiques i el grau d'involuntarietat de l'abandonament. El psiquiatra Saul Levine, d'altra banda, assenjala també que si els exmembres no han estat extrets forçadament, mostren una actitud ambivalent vers el grup, a banda del fet que no solen presentar perfils patològics significatius i es reintegren de forma gradual a la societat marc després d'haver viscut una experiència que a molts joves els ajuda a madurar (1989:105-106).

L'interès del potencial explicatiu de la qüestió metodològica també és present en l'obra de Brock Kilbourne (1989), un psiquiatre nord-americà que ha treballat específicament al voltant dels aspectes positius que es deriven de la conversió i la participació en el si del que s'entén popularment com a *sectes*. Després de fer una llista de referències empíriques i acadèmiques que apunten en direcció als efectes positius observats, es pregunta el motiu pel qual "molts psicòlegs i psiquiatres resten ignorants vers aquestes troballes [de caràcter probatori respecte a un potencial d'incidència positiva de la membratura en

De vegades, el positivisme i els mètodes experimentals no són suficients per afrontar les diferents problemàtiques que es poden donar en un treball de camp. Fotograma de la pel·lícula Jugant en els camps del Senyor, en què dos missioners han d'afrontar els seus suposats convertits.

aquests grups]" (B. Kilbourne 1989:134-135). El motiu principal, sosté, es trobaria en els criteris de subjectivitat i objectivitat que s'empren a l'hora de calibrar els efectes terapèutics o nocius de la conversió religiosa. El predomini positivista i l'hegemonia del mètode experimental en aquests camps duu al qüestionament dels estudis obtinguts mitjançant estudis de cas, que d'altra banda evidencien limitacions a l'hora de demostrar relacions causals mitjançant procediments estandaritzats. Si bé es tracta d'una afirmació inexacta, atès que l'estudi de cas clínic és el fonament legitimador dels discursos en favor de la tesi de la incidència nociva de la militància en aquests grups (Abgrall 1994, Hassan 1990, Langone i Singer 1994, Macho 1994, Rodríguez 1985, 1995, Serralonga 1994), no deixa de ser rellevant que Kilbourne assenyali que la impossibilitat de satisfer aquestes condicions no ha de portar a la negació de valor d'aquests mètodes. Destaca que es tracta d'estratègies de recerca que permeten descobrir "relacions entre variables teòricament rellevants i aproximar els resultats a la generalització mitjançant la seva reiteració en estudis tot emprant diferents subjectes, mesures, espais i temps" (1989:137).

El rerefons d'un estereotip

En funció de tot el que ha estat exposat fins ara, hi ha certs aspectes que criden l'atenció.

És el cas del procés d'estigmatització de què han estat objecte la major part de científics socials que treballen en l'àmbit dels nous moviments religiosos, en contrast amb la legitimitat i el reconeixement de què han fruit els especialistes en salut mental. Un tret que, d'altra banda, i amb la finalitat de procedir a una anàlisi explicativa acurada, no es pot desvincular dels motius adduïts per qüestionar l'actuació i el posicionament de sociòlegs i antropòlegs. Tan diferents són els procediments seguits per sociòlegs i psicòlegs a l'hora d'obtenir un coneixement fiable de les realitats que estudien? Procedir a contrastar els models que guien l'actuació dels uns i els altres pot ser útil en la tasca d'esclarir els motius que condueixen certes atribucions de fiabilitat i descrèdit.

La primera constatació que hom pot fer és que científics socials d'una banda, i psicòlegs i psiquiatres de l'altra, treballen amb casos concrets i particulars de persones que han experimentat, o ho fan en el moment de l'estudi, dinàmiques grupals altament compromeses. És a dir, el recurs a l'estudi de cas i la biografia és un punt de coincidència entre ells. La major diferència metodològica entre ambdós tipus de professionals rau, arribat el cas, en l'exercici del mètode etnogràfic

La tasca d'etnografiar una societat ha propiciat vius debats sobre el paper d'aspectes com l'empatia o la simpatia amb els subjectes que s'estudien, per arribar a una més gran comprensió de la societat estudiada.

per part de sociòlegs i antropòlegs. Precisament, un dels aspectes als quals Irving Horowitz dedica les seves més enceses crítiques. Les atribucions referents a l'existència d'una connexió íntima entre etnografia, simpatia i inèrcia legitimadora de la població objecte d'anàlisi en són una mostra excel·lent.

La lògica deductiva que segueix Horowitz, i els supòsits amb què omple els salts en el buit per tal de construir la seva argumentació, evidencien una perspectiva que voreja el prejudici. Com encertadament assenyala Eileen Barker, el fet d'imposar una limitació metodològica de forma arbitrària i apriorística és una empresa arriscada (1983:204). Un risc que s'accentua quan s'evidencia l'oblit o el desconeixement de la conveniència del recurs a l'observació participant de cara a la realització d'estudis qualitius, o la seva utilitat en el marc de les anàlisis quantitatives, amb independència de la qüestió concreta que es tracti. L'etnografia constitueix una aproximació "que proporciona als investigadors una comprensió contextual de patrons de comportament que, si s'examinen fora del seu context, apareixen com a irracionals o estranys" (Bromley, Hadden i Hammond 1987:215). Aquest element valuós, lluny de ser apreciat en el pensament d'Horowitz, és identificat com la causa de distorsió cognitiva i confusió cognoscent. Una distorsió i confusió que deriven de la convicció que, davant de fenòmens als quals s'atribueix la condició d'evidents per si mateixos, no hi ha espai per a l'estranyament.

Horowitz tampoc no comparteix el principi d'aspirar a assolir un grau d'empatia vers l'objecte d'anàlisi com a condició necessària per aconseguir una comprensió global —el *verstehen* weberiana— de l'alteritat (Wilson 1983:184; Barker 1983:199). Accedir a aquesta empatia, però, és

quelcom més que una simple demostració de flexibilitat mental. Renunciar-hi comporta el risc de *projectar* sobre l'objecte d'anàlisi valors i prejudicis propis, així com elaborar qualsevol explicació en funció d'aquests.¹¹ D'altra banda, atribuir una confusió entre empatia i simpatia per part de determinats científics socials que empren mètodes qualitius contrasta amb l'èmfasi que ells mateixos fan respecte del control per eludir caure en aquest parany (E. Barker 1984:20, M. McGuire 1992:19-20, J. Prat 1997:97-98, T. Robbins 1983:208). La problemàtica experiència de Bennetta Jules-Rosette (1976), a qui el seu estudi dels processos de conversió a un culte africà la porta a convertir-se'n en protagonista, o les tribulacions de E. B. Rochford (1985) per tal d'esbrinar si és un sociòleg exercint l'observació participant o un fidel que pretén pensar sociològicament, posen de manifest tant l'existència de riscos en la gestió de la distància etnogràfica com la consciència i les estratègies de superació d'aquests riscos.

De qualsevol forma, cal eludir contraargumentacions ingènues. Reivindicar la pertinència de la selecció metodològica seguida pot ser útil a l'hora de justificar la pròpia posició, però deixa a les fosques els motius que guien el paper que s'atorga a la metodologia en el procés d'atribució de manca de legitimitat. Per abastar aquest aspecte, cal retornar a l'àmbit dels valors i les finalitats mitjançant les quals es poden definir les ciències socials. Des d'aquest punt de vista, els científics socials es troben en una situació d'incòmoda limitació en situacions de conflicte; el seu discurs és vist com a potencial instrument de sanció científica de les conviccions que hom pot arribar a sostenir. Quan les expectatives es veuen decebudes, es recorre a operar sobre la "credibilitat ex-

Quan les anàlisis dels científics socials posen en qüestió els discursos socials hegemònics, molt sovint se'n qüestionen les argumentacions amb el plantejament de la importància de la subjectivitat, de la qual aquells no poden fugir.

trínseca" de l'investigador (T. Robbins 1988:200-201) com el mitjà més eficient de neutralitzar el seu discurs, especialment quan aquest atempta contra les definicions hegemòniques de la realitat (R. Wallis 1983:218). És la forma més intel·lectual i socialment rendible de reduir el que Bromley, Hadden i Hammond denominen "l'amenaça sociològica" (1987:216), fonamentada sobre perspectives comparatives i històriques *molestes* (T. Robbins 1988:204).

La millor forma d'operar sobre la credibilitat extrínseca rau en el recurs a la sospita com a mecanisme de control social. Insinuar la ingenuïtat dels científics socials (Bromley, Hadden i Hammond 1987:216; P. Rodríguez 1995) o suggerir estretes vinculacions mantingudes amb els seus objectes d'anàlisi (T. Robbins 1983:210) és molt més eficaç que assumir el risc d'identificar-les i evidenciar errors d'apreciació o informació. L'efecte, però, és el mateix: se sospita al mateix temps la competència i la confiabilitat de qui emet un missatge considerat indesitjable, tot reduint així el seu potencial de credibilitat. Ara bé, en aquest cas concret, el tret significatiu rau en el fet que tot l'edifici de la sospita es fonamenta, implícitament, en el punt de confluència entre biografia, subjectivitat i viabilitat del coneixement.

L'èmfasi en la subjectivitat s'articula mitjançant la referència explícita als valors. La di-

menió personal de sociòlegs i antropòlegs incidiria, així, en una presa de partit que, en el millor dels casos, contravindria una definició normativa de quins principis han de guiar-los.

La severa sanció del discurs d'Horowitz apunta en aquesta direcció, tot afirmant apriorísticament el sentit de qualsevol recerca socioantropològica a partir d'un ferm compromís amb un model de vida que presenta extensions polítiques i culturals particulars. Si bé és cert que hom pot sentir-se més o menys proper a aquest model, no és menys exacte el fet que el compromís amb el coneixement per si mateix resta com a opció inexplorada. L'heroi cultural que Susan Sontag construeix a partir de la melangiosa autoexploració levistraussiana obre les portes a una altra generalització abusiva, de tall menys elegiac, on els vin-

---

11. Barker ironitza sobre això, i destaca que ella no forma part d'aquells que tenen por de tacar-se les mans amb l'estudi a curta distància, "en la creença que la reflexió pausada a l'interior d'un armari, o el testimoni d'exmembres —desprogramats en la seva majoria—, o la lectura d'articles periodístics referents a com intrèpids reporters es lliuraren de les urpes *monnies* després d'assistir a un dels seus seminaris, constitueix material suficient [per conèixer-los]" (1983a:198). Encara que el text de Barker fa referència explícita als membres de l'Església de la Unificació, les actituds caricaturitzades són aplicables a altres grups.

cles entre la persona i l'investigador es defineixen en termes rígidament mecànics.

Una vegada qüestionat el paper de la subjectivitat personal de l'investigador —biogràficament determinada— l'argumentació desacreditadora es tanca mitjançant la referència als processos d'obtenció d'informació. Recórrer a l'etnografia i la biografia permet mostrar-se escèptic respecte de les troballes, atenent el fet que es tracta de mètodes que operen sobredimensionant, precisament, l'arrel de la sospita: la subjectivitat que, lluny de demostrar res, es manifesta propensa a justificar acríticament els principis que l'alimenten. En el cas dels estudis qualitius, però, cal afegir que aquest procediment concebut com impertinent es veu agreujat pel fet que articula dues subjectivitats —les dues, a més a més, potencialment qüestionadores de l'eix normovaloratiu proposat per Horowitz—, la de qui fa la recerca i la dels informants.

La dimensió subjectiva que orienta el posicionament dels professionals de la salut mental, en contrast, no és objecte de cap qüestionament des d'aquest tipus de discurs. El mateix es pot dir pel que fa al recurs a les entrevistes biogràfiques de tall clínic, i al potencial de validesa dels continguts que hi incorporen. La conclusió, doncs, sembla evident. Desautoritzar opinions contràries és essencial en l'afirmació de la pròpia posició; però fer ús de les implicacions epistemològiques de l'experiència personal —viscudes o relatades—, tot violentant-les, té l'efecte de suscitar una altra sospita: que la seva validesa metodològica, en l'àmbit estricte de la producció de coneixement sobre la realitat social, resta fora de qualsevol dubte.

Bibliografia

ABGRALL, Jean Marie (1994) "Patologías inducidas por la manipulación sectaria", p. 267-272. A: AADD. *Grupos totalitarios y sectarismo: Ponencias del II Congreso Internacional*. Barcelona: AIS.

BALCH, Robert W. (1985) "What's wrong with the study of new religions and what we can do about it". A: Brock K. KILBOURNE (ed.) *Scientific Research and New Religions: Divergent Perspectives*. San Francisco: AAAS.

BARKER, Eileen (1983) "Supping with the Devil: How long a spoon does the sociologist need?". A: *Sociological Analysis*, 44 (3), p. 197-206.

BARKER, Eileen (1984) *The Making of a Monnie: Choice or Brainwashing?* Oxford: Blackwell.

BARKER, Eileen (1992) *New Religious Movements: A Practical Introduction*. Londres: HMSO.

BECKFORD, James A. (1983) "Some questions about the relationship between scholars and the new religious movements". A: *Sociological Analysis*, 44 (3), p. 189-196.

BEIT-HALLAHMI, Benjamin (2001) "O, Truant Muse: Collaborationism and Research Integrity", p. 35-70. A: B. ZABLOCKI; Thomas ROBBINS (ed.) *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial World*. Toronto: University of Toronto Press.

BROMLEY, David G.; SHUPE, Anson D. (1989) "Public reaction against new religious movements", p. 305-334. A: Marc GALANTER (ed.) *Cults and New Religious Movements*. Washington: American Psychiatric Association.

BROMLEY, David G.; HADDEN, Jeffrey K.; HAMMOND, Phillip E. (1987) "Reflections on the scholarly study of new religious movements", p. 210-217. A: David G. BROMLEY ; Phillip E. HAMMOND (ed.) *The Future of New Religious Movements*. Macon, GA: Mercer University.

GINER, Salvador (1991) "Una incierta victoria: La inteligencia sociológica", p. 233-247. A: Teresa GONZÁLEZ DE LA FE (coord.) *Sociología: Unidad y diversidad*. Madrid: CSIC.

GORDON, David F. (1987) "Getting close by staying distant: Fieldwork with proselytizing groups". A: *Qualitative Sociology*, 10 (3), p. 267-287.

HALL, Edward T. (1959) *The Silent Language*. Garden City, NY: Doubleday.

HASSAN, Steven (1990) *Las técnicas de control mental de las sectas y cómo combatirlas*. Barcelona: Urano.

HOROWITZ, Irving L. (1978) "Science, sin and sponsorship", pp. 261-281. A: Irving L. HOROWITZ (ed.) *Science, Sin and Scholarship: The Politics of Reverend Moon and the Unification Church*. Cambridge, MA: MIT Press.

HOROWITZ, Irving L. (1983a) "Universal standards, not uniform beliefs: Further reflections on scientific methods and religious sponsors". A: *Sociological Analysis*, 44 (3), p. 179-182.

HOROWITZ, Irving L. (1983b) "A reply to critics and crusaders". A: *Sociological Analysis*, 44 (3), p. 221-226.

HOROWITZ, Irving L. (1983c) "The politics of new

cults: Non-prophetic observations on Science, Sin, and Scholarship", p. 161-170. A: Thomas ROBBINS; Dick ANTHONY (ed.) *In Gods We Trust: New Patterns of Religious Pluralism in America*. New Brunswick: Transaction Books.

JULES-ROSETTE, Benetta (1976) "The conversion experience: The apostles of John Maranke". A: *Journal of Religion in Africa*, 7:132-164.

KILBOURNE, Brock K. (1989) "Psychotherapeutic implications of new religious affiliation", p. 127-144. A: Marc GALANTER (ed.) *Cults and New Religious Movements*. Washington: American Psychiatric Association.

KNAPP, Mark L. (1982) *La comunicación no verbal: El cuerpo y el entorno*. Barcelona: Paidós.

LALICH, Janja (2001) "Pitfalls in the Sociological Study of Cults", p. 123-155. A: B. ZABLOCKI; T. ROBBINS (ed.) *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial World*. Toronto: University of Toronto Press

LAMO DE ESPINOSA, Emilio (1975) *Juicios de valor y ciencia social*. València: Fernando Torres.

LANGONE, Michael D.; SINGER, Margaret T. (1994) "Trastornos psicológicos y psiquiátricos más comunes causados por los `cultos'", p. 151-162. A: AADD. *Grupos totalitarios y sectarismo: Ponencias del II Congreso Internacional*. Barcelona: AIS.

LEWIS, James R. (1986) "Reconstructing the `cult' experience: Post-involvement attitudes as a function of mode of exit and post-involvement socialization". A: *Sociological Analysis*, 47 (2), p. 151-159.

LEWIS, James R. (1989) "Apostates and the legitimization of repression: Some historical and empirical perspectives on the cult controversy". A: *Sociological Analysis*, 49 (4), p. 386-396.

MACHO, Josep Lluís (1994) "Aspectos clínicos sobre las repercusiones de los adeptos", p. 273-275. A: AADD. *Grupos totalitarios y sectarismo: Ponencias del II Congreso Internacional*. Barcelona: AIS.

MCGUIRE, Meredith (1992) *Religion: The Social Context*. Belmont, CA: Wadsworth.

MONTMOLLIN, Germaine de (1988) "El cambio de actitud", vol 1, p. 117-173. A: Sergei MOSCOVICI (ed.) *Psicología Social*. Barcelona: Paidós.

PALMER, Susan (2001) "Caught Up in the Cult Wars: Confessions of a Canadian Researcher", p. 99-122. A: B. ZABLOCKI; T. ROBBINS (ed.) *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial World*. Toronto: University of Toronto Press.

PARTE, Isabel de la (1992-1993) "A propósito de los nuevos movimientos religiosos: Reflexiones sobre el trabajo de campo y una propuesta metodológica". A: *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, 9, p. 37-48.

PRAT, Joan (1997) *El estigma del extraño: Un ensayo antropológico sobre sectas religiosas*. Barcelona: Ariel.

RICHARDSON, James T.; BALCH, Robert; MELTON, J. Gordon (1993) "Problems of research and data in the study of new religions", vol. 2, p. 213-229. A: David G. BROMLEY; Jeffrey K. HADDEN (ed.) *Religion and the Social Order:*

The Handbook of Cults and Sects in America. Greenwich, CN: JAI Press.

ROBBINS, Thomas (1983) "The beach is washing away: Controversial religion and the sociology of religion". A: *Sociological Analysis*, 44 (3), p. 207-214.

ROBBINS, Thomas (1988) *Cults, Converts and Charisma: The Sociology of New Religious Movements*. Londres: Sage/International Sociological Association.

ROBBINS, Thomas (2001) "Balance and Fairness in the Study of Alternative Religions", p. 71-98. A: B. ZABLOCKI; T. ROBBINS (ed.) *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial World*. Toronto: University of Toronto Press.

ROBBINS, Thomas; ANTHONY, Dick; CURTIS, Thomas E. (1973) "The limits of symbolic realism: Problems of empathic field observation in a sectarian context". A: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12 (3), p. 259-272.

ROCHFORD, E. Burke (1985) *Hare Krishna in America*. New Brunswick: Rutgers University Press.

RODRÍGUEZ, Pepe (1985) "Sectes i rentat de cervell". *Qüestions de Vida Cristiana*, 127, p. 49-64.

RODRÍGUEZ, Pepe (1995) "El retrato imposible: La etnografía de grupos cerrados", p. 308-315. A: Ángel AGUIRRE (ed.) *Etnografía: Metodología cualitativa en la investigación sociocultural*. Barcelona: Boixareu.

RODRÍGUEZ CARBALLEIRA, Álvaro (1992) *El lavado de cerebro: Psicología de la persuasión coercitiva*. Barcelona: Boixareu.

SERRALLONGA, Joan (1994) "Las sectas como factor de gravedad en enfermos psíquicos", p. 276-277. A: AADD. *Grupos totalitarios y sectarismo: Ponencias del II Congreso Internacional*. Barcelona: AIS.

SORMAN, Guy (1991) *Los verdaderos pensadores de nuestro tiempo*. Barcelona: Seix Barral.

STARK, Rodney; BAINBRIDGE, William S. (1985) *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*. Berkeley: University of California Press.

VANDER ZANDEN, J. W. (1990) *Manual de Psicología Social*. Barcelona: Paidós.

WALLIS, Roy (1983) "Religion, reason and responsibility: A reply to professor Horowitz". *Sociological Analysis*, 44 (3): 215-220.

WILSON, Bryan R. (1983) "Sympathetic detachment and disinterested involvement: A note on academic integrity". *Sociological Analysis*, 44 (3), p. 183-188.

WILSON, Bryan R. (1992) *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

WRIGHT, Stuart A. (1984) "Post-involvement attitudes of voluntary defectors from controversial new religious movements". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23 (2), p. 172-182.